

Topluma Hizmet Eden Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Etkin Vatandaşlık ve Gönüllülük Algıları

Active Citizenship and Volunteerism Perceptions of Social Studies Teacher Candidates Serving Society

İlker Dere^{a*}, Şerife Nur Akdeniz^a

^aNecmettin Erbakan University, Konya, Turkey

Öz

Bu çalışmanın amacı, topluma hizmet uygulamaları kapsamında çeşitli faaliyetlere katılan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının etkin vatandaşlık ve gönüllülük algılarını belirlemektir. Öğretmen adaylarının deneyimlerine dayanan algılarını belirlemek için fenomenoloji (olgubilim) yöntemi kullanılmıştır. Öğretmen adayları gruplar halinde faaliyetlerini gerçekleştirdiği için veriler yapılan odak grup görüşmeleriyle toplanmış ve ardından içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarından ilki, öğretmen adaylarının etkin vatandaşlığı daha çok “hak ve sorumluluklarının bilincinde olan kişi” olarak algıladıklarını göstermektedir. İkinci olarak gönüllülük faaliyetleri sırasında adayların en çok yardımseverlik, bağlılık, sorumluluk ve dayanışma değerlerini geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Üçüncü olarak toplumun çeşitli sorunlarına çözüm arayan adayların, en çok sosyal katılım, gözlem, iş birliği ve iletişim gibi becerilerini geliştirdiği tespit edilmiştir. Son olarak öğretmen adaylarının gerçekleştirdiği gönüllülük faaliyetlerinin daha çok etkin vatandaşlığın sosyal hayata katılım boyutunda olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara dayanarak etkin vatandaşlığın politik, demokratik ve ekonomik katılım boyutlarını teşvik eden gönüllülük faaliyetlerinin yapılması gerektiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, öğretmen adayları, etkin vatandaşlık, gönüllülük, topluma hizmet.

Abstract

The aim of the current study is to determine active citizenship and volunteerism perceptions of social studies teacher candidates who participate in a variety of activities within the scope of community service practices. Phenomenology method was used to reveal the perceptions of teacher candidates based on their experiences. Since the pre-service teachers carried out their activities in groups, the data were collected through focus group interviews and then analyzed by content analysis method. First, the research results showed that teacher candidates perceive active citizenship more as a person who is “aware of her rights and responsibilities”. Secondly, it was concluded that the teacher candidates developed the values of helpfulness, loyalty, responsibility and solidarity the most during their volunteering activities. Thirdly, it was determined that teacher candidates seeking solutions to various problems of the society have improved their skills such as social participation, observation, cooperation and communication the most. Finally, it was found out that the volunteering activities carried out by the teacher candidates are mostly in the participation in social life dimension of active citizenship. Based on these results, it can be said that volunteering activities that encourage the political, democratic and economic participation dimensions of effective citizenship should be carried out.

*ADDRESS FOR CORRESPONDENCE: Assoc. Prof. Dr. İlker DERE, Social Studies Education Program, Department of Turkish and Social Sciences, Faculty of Ahmet Keleşoğlu, Necmettin Erbakan University, Konya, Turkey, E-mail address: idere@erbakan.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-0993-7812.

Şerife Nur AKDENİZ, Social Studies Education Program, Department of Turkish and Social Sciences, Institute of Educational Sciences, Necmettin Erbakan University, Konya, Turkey, E-mail address: snakdeniz8@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-7586-7122.

Received Date: October 10th, 2020. Acceptance Date: March 22nd, 2021.

Keywords: Social studies, teacher candidates, active citizenship, volunteering, community service.

© 2021 Başkent University Press, Başkent University Journal of Education. All rights reserved.

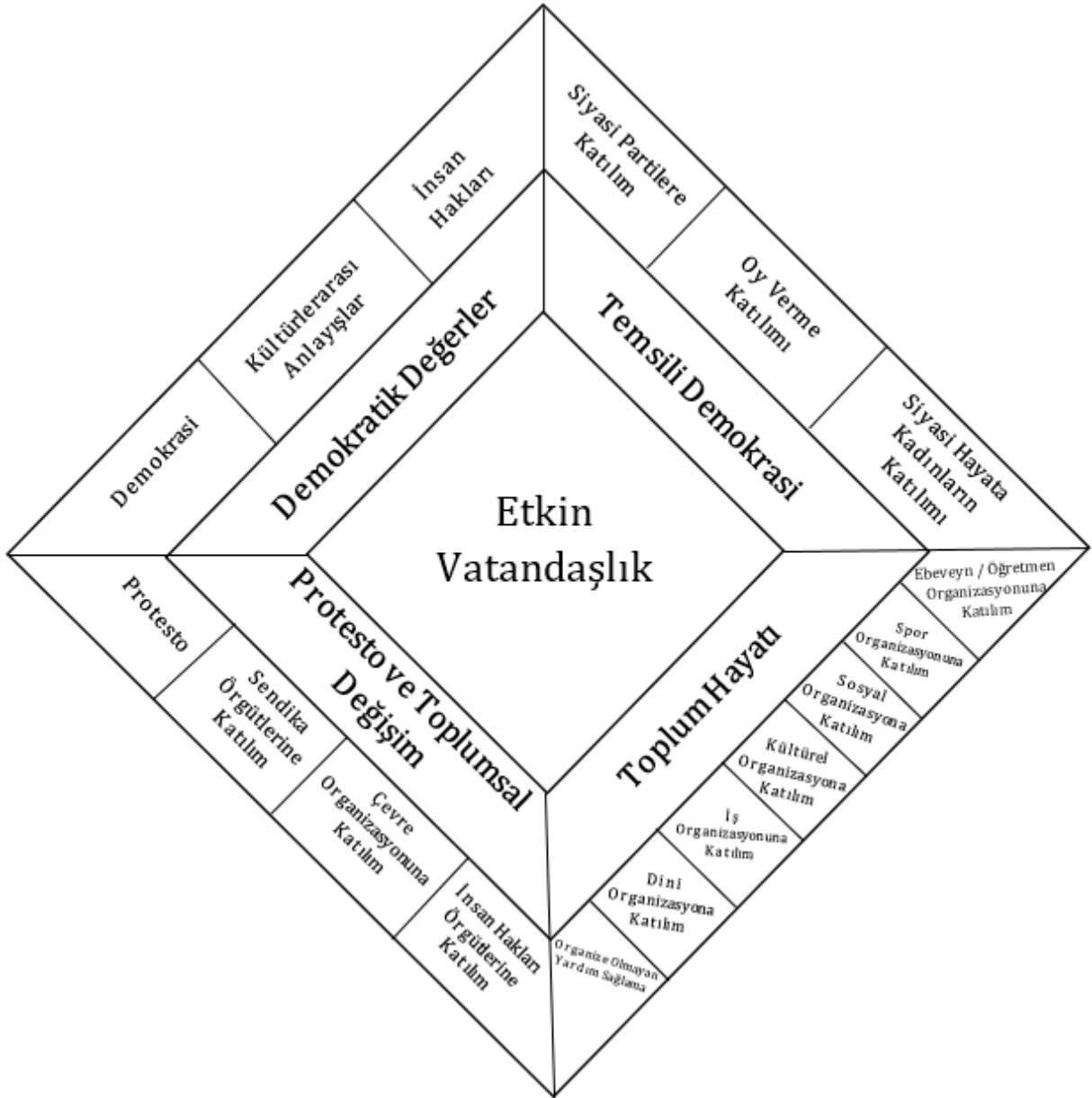
1. Giriş

Vatandaşlık, geçmişi Antik Yunan'a dayanan köklü bir kavramdır (Heater, 2004). Temelde bir devlete aidiyeti gösteren ve siyasi bir hak olan bu kavram; kimlik, ırk, cinsiyet, katılım, yasal statü, davranış, değer, hak ve sorumluluk anlayışlarını içeren birçok önemli boyuta sahiptir. Bu yönleriyle vatandaşlığı bir kavram, olgu ya da statü bağlamında ele alarak anlamını ve sınırlarını netleştirmek kolay değildir (Honohan, 2005; Pattie, Seyd ve Whistley, 2004). Bu manada vatandaşlık kavramının isim mi, fiil mi ya da katılım mı olduğuna ilişkin bir muamma söz konusudur (Boyle-Baise ve Zevin, 2009).

Vatandaşlığın kapsamının sınırlarındaki bu belirsizlik, onun daha geniş bir yelpazede yorumlanmasını gerektirmiştir. Bu da literatürde küresel vatandaşlık, ekolojik vatandaşlık, dijital vatandaşlık, etkin (aktif) vatandaşlık gibi (Acun ve Üztemur, 2019) birçok vatandaşlık türünün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Belirtilen vatandaşlık türleri içerisinde etkin vatandaşlık özellikle 21. yüzyılda ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda küreselleşen dünyada çağın ihtiyaçlarına uygun evrensel değerlere sahip, görev ve yükümlülüklerinin bilincinde olarak davranışlarının sonucunu düşünebilen, yerel, ulusal ve küresel ölçekte kendini ifade edebilen iyi ve etkin vatandaşlar yetiştirme amacına vurgu yapılmaktadır (Çiçek, 2018; Doğanay, Çuhadar ve Sarı, 2007). Bu amacın başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere birçok modern devlette gündem olduğu ve özellikle katılımcı ve etkin vatandaşların yetiştirilmesine yönelik çalışmaların OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development] raporlarına ve çalışmalarına sık sık yansdığı görülmektedir. Bunun en bariz örneklerinden biri olan ve 2017 yılında başlatılan Yenilikçi Vatandaş Katılımı (Innovative Citizen Participation) projesi, dünya çapında gelişen işbirlikçi ve katılımcı karar verme biçimlerini analiz etmek için yenilikçi vatandaş katılım uygulamaları alanında yeni araştırmalara odaklanmaktadır (OECD, 2020).

1.1. Etkin Vatandaşlık

Etkin vatandaşlık; eğitim, sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, sivil toplum ve toplum gelişimi gibi birçok alanı ve konuyu kapsayan disiplinler arası bir yapıya sahiptir (Hoskins ve Mascherini, 2009). Sahip olduğu geniş yapının sonucu olarak etkin vatandaşlık farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Etkin vatandaşın ne olduğuna dair yapılan tanımların çeşitli boyutlar (bileşenler) etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu tanımlamalar, çeşitli araştırmacılar (Honohan, 2005; Hoskins ve Mascherini, 2009; Jansen, Chioncel ve Dekkers, 2006; Kennedy, 2006; Lara, Deane ve Pavlokou, 2016) tarafından belirli çerçevelerde ve bu çerçevelere ait alt boyutlar (bileşenler) içerisinde yapılmıştır. Mevcut çalışmalar içerisinde Hoskins ve Mascherini (2009) tarafından yapılan tanım, etkin vatandaşlığı en geniş kapsamıyla ele alması yönüyle farklılaşmaktadır. Bahsedilen araştırmacılar, etkin vatandaşlıkla ilgili projelerinin sonucunda; "Toplum Hayatı", "Temsili Demokrasi", "Demokratik Değerler" ile "Protesto ve Toplumsal Değişim" olmak üzere toplam dört ana boyut ve bunlara ilişkin alt boyutları içeren bir çerçeve oluşturmuşlardır (Şekil 1).

Şekil 1. Etkin Vatandaşlık Boyutları

Şekil 1’de sunulduğu gibi, etkin vatandaşlığın dört boyutundan ilki, toplum hayatıdır. Bu boyut, yedi bileşenden oluşmaktadır. Bileşenlerden altısı, topluluk organizasyonlarıdır. Bunlar; *dini, kültürel, sosyal organizasyonlar, iş dünyası, spor ve ebeveyn-öğretmen organizasyonları* şeklindedir. Bahsedilen bu altı bileşen; üyelik, katılım faaliyetleri, bağış ve gönüllü çalışma faaliyetlerini içermektedir.

İkinci boyut, temsili demokrasidir. Bu boyut; siyasi partilere katılım, seçmen (oy verme) katılımı ve kadınların siyasi yaşama katılımı olmak üzere üç alt bileşenden oluşmaktadır. Alt bileşenlerden *siyasi partilere katılım*; üyelik, katılım, para bağışlama veya siyasi partilerde gönüllü olarak çalışma gibi dört faaliyeti içermektedir. İkinci bileşen *seçmen (oy verme) katılımı*; ulusal seçimler ve Avrupa seçimleri olmak üzere iki oylama türünden oluşmaktadır. Son bileşen *kadınların siyasi yaşama katılımı* ise ulusal parlamentolardaki kadınların yüzdesini ifade etmektedir.

Üçüncü boyut, demokratik değerlerdir. Bu boyut; demokrasi, kültürlerarası anlayış ve insan hakları olmak üzere üç alt bileşenden oluşmaktadır. Alt bileşenlerden *demokrasi*, vatandaşlık faaliyetleri ile ilgili değerleri; *kültürlerarası* alt bileşeni, göç; *insan hakları* alt bileşeni ise insan hakları yasası ve göçmen hakları ile ilgilidir.

Etkin vatandaşlığın son boyutu, protesto ve toplumsal değişimdir. Bu boyutun protesto, sendika örgütlerine katılım, çevre organizasyonlarına katılım ve insan hakları örgütlerine katılım olmak üzere dört alt bileşeni vardır. Bunlardan ilki, diğerlerinin birleşiminden oluşan protesto faaliyetleridir. Bu faaliyetler; dilekçe imzalamak, yasal bir

gösteriye katılmak, ürünleri boykot etmek ve bir politikacıyla iletişim kurmak şeklinde örneklendirilebilir. Diğer üç bileşen ise üç tür kuruluşu ifade eder: *İnsan hakları örgütleri, sendikalar ve çevre örgütleri*. Bu bileşenlerin her biri üyelik, katılım faaliyetleri, bağış ve gönüllü çalışma ile ilgilidir (Hoskins ve Mascherini, 2009: 468-469).

Şekil 1'e yönelik yapılan açıklamalara bakarak etkin vatandaşın; toplum yaşamında demokratik değerler çerçevesinde verdiği tepkilerle değişimin öncüsü olduğu görülmektedir. Ayrıca etkin vatandaşlığın katılım kelimesini en geniş anlamıyla benimseyerek yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeylerde kültürden politığe ve çevresel faaliyetlere kadar uzandığını söylemek mümkündür. Ancak etkin vatandaşlıkta bireylerin katıldığı faaliyetlerin etik sınırları belirlenmiştir. Bu çerçeve içerisinde hoşgörüyü göz ardı etmek ve şiddet yanlısı gruplarda yer almak, etkin vatandaşlığa dahil değildir. Bunun aksine etkin vatandaşın; demokratik değerleri benimseyen, karşılıklı saygı içerisinde olan, toplumu destekleyen ve hukukun üstünlüğüne aykırı davranışlarda bulunmayan bireyler (Hingels, Saltelli, Manca, Mascherini ve Hoskins, 2009; Hoskins, 2006) olmaları beklenmektedir. Bu bağlamda bireylerin etkin vatandaşlık niteliklerini taşıyabilmesi ve sahip olduğu gücü kullanabilmesi için öncelikle bireysel anlayışlarını güçlendirmeleri gerekmektedir. Bu anlayışın oluşması ve bireylerin etkin vatandaşlar olarak yetişmeleri için uygun bir öğrenmeyi sağlayacak vatandaşlık eğitimi uygulanmalıdır (Çevik-Kansu, 2015; Woodward, 2007).

1.2. Etkin Vatandaş Yetiştirme

Bireylerin ilk etkin vatandaşlık deneyimleri ailede başlamaktadır. Bireyler, ailedeki ve toplumdaki insanlarla iletişim kurmayı, iş birliği içerisinde olmayı, kararlar almayı ve bu kararlara ilişkin harekete geçmeyi öğrenmektedir. Ancak etkin vatandaş yetiştirmede ailede edinilen tecrübe, tek başına yeterli değildir (Taskforce on Active Citizenship, 2007). Ailenin yanında bireyleri etkin vatandaş olmaya teşvik edecek, demokratik bir toplum oluşturabilmek adına nasıl vatandaş olunması gerektiği konusunda bilgilendirecek ve buna ilişkin birtakım becerileri geliştirmelerini sağlayacak bir vatandaşlık eğitimine ihtiyaç duyulmaktadır (Değirmenci ve Eskici, 2019; Honohan, 2005; Mindes, 2016).

Eğitim sürecinde bu ihtiyaca cevap verebilecek derslerin başında sosyal bilgiler gelmektedir. Sosyal bilgiler dersi, özellikle 20. yüzyıldan itibaren bütüncül bir yaklaşımla vatandaşlık eğitimini odağına almıştır (Mindes, 2016, Boyle-Baise ve Zevin, 2009). Buna bağlı olarak sosyal bilgiler, bireylerin topluma etkin katılımlarını sağlamak amacıyla ihtiyaç duydukları bilgileri edinmek, değer ve becerileri geliştirmek için önemli fırsatlar sunmaktadır (Barr, 1997; Ross, 2014). Vatandaşlık eğitimiyle bütünleştirilmiş sosyal bilgiler derslerinde öğrenciler, etkin vatandaşlar olmaya yönelik demokratik katılımı nasıl gerçekleştirilebileceklerini, vatandaşlık bilgi ve becerilerini kullanarak kendi toplumlarında ve dünyada olumlu bir değişimi nasıl yaratabileceklerini öğrenirler. Aynı zamanda öğrenciler, bu süreç içerisinde diğer insanlarla iş birliği yaparak toplumda olumlu bir değişim meydana getirebileceklerine dair güvenlerini ve inançlarını artırırılar (Association for Citizenship Teaching [ACT], 2020a, 2020b). Bu durumda sosyal bilgiler dersinin içeriğini, bireylerin topluma tam katılımını sağlamaya, toplumun eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya ve etkin vatandaşlar yetiştirmeye yönelik hazırlamak büyük önem taşımaktadır (Mindes, 2016; Ross, 2014). Sosyal bilgiler dersinin içeriği ise dünyada devletlerin siyasal yapılarına ve eğitim politikalarına göre farklılıklar göstermektedir (Öztürk ve Deveci, 2016).

Türkiye'de 2018 yılında yenilenen Sosyal Bilgiler Öğretim Programı (4-7. sınıflar için) ile öğrencilerin grup, kurum ve sosyal örgütlerin oluşumlarına, oluşumlarını etkileyen unsurlara, oluşturdukları etkiye ilişkin bilgiler edinmeleri ve bu bilgiler doğrultusunda toplumda bir devlet gücünün farkına varmaları amaçlanmaktadır. Yine programda öğrencilerden, topluma hizmete ya da çeşitli etkinliklere katılım yollarını öğrenerek yönetime etki edebilecek demokratik yolları benimsemeleri beklenmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018). Öğretim programının bu amaçlara ulaşabilmesi için öncelikle öğretmenlerin sahip oldukları demokratik tutum ve değerlerle öğrencilerine model olması gerekmektedir. Bu gerekçe ile öğretmen adaylarının 21. yüzyıl vatandaşlık niteliklerine sahip etkin vatandaşlar olarak yetiştirilmesi bir ihtiyaç haline gelmektedir. Bu bağlamda lisans programlarında öğretmen adaylarının toplumsal sorunları fark eden ve bu sorunlara yönelik çözümler üreten etkin birer vatandaş olmaları için gerekli bilgi, değer ve becerileri kazandırmayı amaçlayan çeşitli derslere yer verilmektedir. Bu olanakları sunan derslerden biri de Topluma Hizmet Uygulamalarıdır (Berberoğlu, 2017; Egüz, 2019; Egüz ve Kafadar, 2020).

1.3. Topluma Hizmet Uygulamaları ve Gönüllülük

Üniversiteler aracılığıyla öğrencilerin sosyal sorumluluk projelerine katılımını hedefleyen Topluma Hizmet Uygulamaları (THU) dersinin Türkiye'deki kavramsal geçmişi ve uygulanması, ABD ve Avrupa ülkelerinden çok sonradır (Berberoğlu, 2017; Toplum Gönüllüleri Vakfı [TGV], 2013). 1990'lı yıllardan itibaren birçok ülkede seçmeli ya da zorunlu olarak üniversite programlarında toplum hizmeti (community-service) ya da hizmet öğrenimi

(service-learning) adıyla yer bulan bu ders, Türkiye’de 2006-2007 öğretim yılında Topluma Hizmet Uygulamaları adıyla eğitim fakültelerinin tüm lisans programlarına eklenmiştir (Coşkun, 2011; Kamer, 2009; Uğurlu ve Kırıl, 2013).

THU dersinde öğretmen adayları, toplumsal sorunların çözümünde etkin rol alarak gönüllülük beceri ve değerlerini geliştirmekte, deneyim kazanmakta ve toplumla bütünleşmektedir. Nitekim, 2018 yılında yenilenen Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Lisans Programı’nda topluma hizmet uygulamalarıyla, öğrencilerin topluma daha duyarlı hale gelerek, güncel toplumsal sorunları belirleyip bu sorunların çözümüne yönelik gönüllülük içerisinde bireysel ya da grup olarak sosyal projeler hazırlamaları veya çeşitli kurum ve kuruluşların projelerine katılmalarının amaçlandığı belirtilmiştir. Bu açıklamaya dayanarak THU dersinin amacının gerçekleşmesinde gönüllülüğün bir araç olarak benimsendiğini söylemek mümkündür (Keleş, Işık ve Erol-Şahin, 2016; TGV, 2013; Yüksek Öğretim Kurulu [YÖK], 2018). Bu bağlamda gönüllülüğün ne olduğuna dair bir anlayış geliştirmek oldukça önemlidir.

Birleşmiş Milletler Gönüllüleri’ne (United Nations Volunteers-UNV) göre gönüllülük, bireylerin toplumun gereksinimlerine ve sorunlarına yönelik ortak bir anlayış geliştirerek topluma katılmalarıdır (United Nations Volunteers [UNV], 2000, 2011). Bu manada gönüllülük, herhangi bir karşılık beklemeden ve bir zorunluluk içerisinde olmadan, kendi hür iradesiyle diğerlerine hizmet etme anlayışını yansıtmaktadır. Böyle bir anlayışın geliştiği toplumda bireylerin, karşılıklı olarak kalplerinde rıza, aidiyet, güven ve dayanışma duygularının güçlenmesi beklenir (Aydınlıgil, 2013; UNV, 2000). Bu değerlerin gelişimi için yürütülen gönüllülük faaliyetleri, gençlerin sosyal sorumluluk faaliyetlerini gerçekleştirmelerine, deneyime dayalı öğrenmelerine, mesleki gelişimlerine ve toplumun gelişmesine çeşitli katkılar sağlayan birçok fırsat sunmaktadır (Samoilă, 2011; Yöneten-Balaban ve Çoban-İnce, 2015). Toplumda gönüllülüğe dayalı iş birliği sayesinde oluşan olumlu değişim, bireylerde vatandaşlık bilincinin de güçlenmesine olanak vermektedir. Aynı zamanda bu faaliyetler, gençlerin toplumsal sorunlar karşısında dayanışma içinde olmalarını, demokratikleşmeyi ve katılımı teşvik etmektedir. Böylece bireysel bir sorumluluğun ötesine geçen gönüllülük faaliyetleri, etkin vatandaşlığı geliştirmenin en başarılı yollarından biri olmaktadır (Aydınlıgil, 2013; Bağcı, 2013; McFadden ve Smeaton, 2017; Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2019).

Buraya kadar geniş bir şekilde niteliklerine yer verilen gönüllülük, etkin vatandaşlığın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Ancak gönüllülük faaliyetlerinin tamamının etkin vatandaşlık kapsamında değerlendirilmesi doğru değildir. Örneğin; yoksullara yardım etmek gönüllülüktür fakat etkin vatandaşlık faaliyeti olarak değerlendirilemez. Bireyler, gönüllü olarak bir araya gelip yoksulluğu bir sorun şeklinde ele aldığında ve çözüm aradığında/ürettiğinde etkin vatandaşlıktan bahsetmek mümkündür (Quality Improvement Agency, 2007). Bu noktada önemli olan, bireylerin toplumsal sorunlarda değişimin öncüsü olmaları adına, etkin vatandaşlığa yönelik elde ettikleri bilgi ve geliştirdikleri tutumları gönüllülük faaliyetlerinde kullanabilmeleridir.

2. Literatür Çalışmaları

Alanyazında etkin vatandaşlık, topluma hizmet ve gönüllülük faaliyetlerini ele alan çeşitli çalışmaların olduğu görülmektedir. İlk örnekte Pecnikova (2016), gönüllülüğü; katılımcı ve demokratik vatandaşlıkla ilişkili olan etkin vatandaşlığın bir biçimi olarak ele almıştır. Pecnikova’nın dışında bazı çalışmalarda (Bezjak ve Klemencic, 2014; Hamzah, Suandi, Shah, İsmail ve Hamzah, 2016), gönüllülük ve vatandaşlık arasındaki ilişkinin etkin vatandaşlıktan kaynaklandığına, gönüllülük faaliyetlerine katılımın nasıl tanımlandığına ilişkin öğrenci ve öğretmen görüşlerine yer verilmiştir. Bunların yanında gönüllülüğü, ortak sorunların çözümünde bir araç olarak gören ve bunun için çeşitli paydaşların iş birliğine (Xu, Qian, Chen, Tang ve Hou, 2020) ve gönüllülüğün öğrencilerde geliştirdiği becerilere ve onların hayatlarına katkılarına (Handy vd., 2010; Khasanzyanova, 2017) vurgu yapan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda her ne kadar topluma hizmet uygulamalarının, gönüllü faaliyetler gerçekleştirilmesinde önemli olduğu belirtirse de bu uygulamalar doğrultusundaki görüşlere yer verilmemiştir.

Türkiye’de ise sosyal bilgiler eğitimi bağlamında incelenen literatürde, etkin vatandaşlıkla ilgili çalışmaların 2017 yılında yenilenen Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’na “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanının eklenmesiyle yoğunlaştığı görülmüştür. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda, etkin vatandaşlığa ilişkin algı, bilgi, beceri, değer ve kazanımlar; öğrenci ve öğretmenlerin (sosyal bilgiler ve sınıf) görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiştir (Namlı-Altıntaş, 2016; Namlı-Altıntaş ve Kozaner, 2016, Çevik-Kansu ve Baba-Öztürk, 2017; Degirmenci ve Eskici, 2019; Eryılmaz, Bursa ve Ersoy, 2018; Egüz ve Kafadar, 2020).

1990’lı yıllardan itibaren dünyada, 2008 yılından itibaren Türkiye literatüründe sıkça yer bulan topluma hizmet uygulamalarına yönelik çalışmalar incelendiğinde, konunun çeşitli boyutlarıyla ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmalarda daha çok THU dersiyle ilgili öğrencilerin tutumlarına ve algılarına (Boran ve Karakuş, 2017; Elma, Kesten, Kiroğlu, Uzun, Dicle ve Palavan, 2010; Marks, 1994; Nicholson, Truelove, Barton ve Moulder, 2016; Odongo, 2018; Reiter, 2016; Tanrıseven ve Yanpar-Yelken, 2011; Yılmaz ve Arslan, 2016; Yanık, 2019) odaklanılmıştır. Sosyal bilgiler eğitimi bağlamında yapılan çalışmaların; öğrencilerin topluma hizmet ederek

öğrenmelerinin vatandaşlık eğitimindeki rolüne (Bengiç-Çolak 2015), öğretmen adaylarının THU dersine ilişkin algılarının ve deneyimlerinin değerlendirilmesine (Aykırı, 2017; Beldağ, Yaylacı, Gök ve İpek, 2015; Çetin ve Sönmez, 2009; Sönmez, 2010; Gökçe, 2011; Kılınç ve Dere, 2014) ya da THU deneyimleri ile kazandıkları yardımseverlik, diğerkâmlık değeri ile sosyal problem çözme veya proje odaklı düşünme becerilerinin (Altun, 2019; Aykırı, 2019; Kara, Altıntaş ve Kaya, 2017) incelenmesine yönelik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal bilgiler eğitimi bağlamında ele alınan ve öğrencilerin ortak deneyimlerini inceleyen çalışmaların sadece ikisinde odak grup görüşmelerinden faydalandığı görülmüştür. Bu çalışmalardan birinde Ersoy (2014), THU dersi kapsamının dışında öğretmen adaylarının sivil toplum kuruluşlarına gönüllü katılımını değerlendirmiştir. Diğer çalışmada ise Aykırı (2019), öğretmen adaylarının sosyal problem çözme becerisi ve diğerkâmlık değeri deneyimlerinden yararlanarak hizmet ederek öğrenme temelli bir ders örneği oluşturmuştur. Son olarak Faiz (2020), sosyal bilgiler öğretmenlerinin STK'lardaki gönüllülük faaliyetleri ve gönüllülük algılarını incelemiştir. Katılımcı öğretmenlerin gönüllülüğü daha çok "toplum yararı" olarak gördükleri çalışmada gönüllülüğün empatiyi ve dayanışmayı geliştirdiği sonucuna varılmıştır. Bu durumda literatürde, THU dersi kapsamında faaliyetler gerçekleştiren sosyal bilgiler öğretmen adaylarının deneyimlerini gönüllülük faaliyetleri ve etkin vatandaşlık bağlamında değerlendiren bir çalışma ile karşılaşmamıştır. Literatürdeki mevcut boşluktan hareketle tasarlanan bu çalışmanın amacı, topluma hizmet ederek ortak deneyimler edinen sosyal bilgiler öğretmen adaylarının etkin vatandaşlık ve gönüllülük algılarını incelemektir. Bu çalışmanın, ileride etkin vatandaşlar yetiştirmeleri beklenen sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, hizmet öncesinde kazandıkları deneyim ile topluma hizmet uygulamaları ve gönüllülük faaliyetleri arasında kurduğu bağları göstermesi açısından literatüre güncel katkılar sunması beklenmektedir. Çalışmanın amacına bağlı olarak aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

- Öğretmen adaylarının etkin vatandaşlık algıları nasıldır?
- Gönüllülük faaliyetleri, öğretmen adaylarının hangi değerleri geliştirmelerini sağlamıştır?
- Gönüllülük faaliyetleri, öğretmen adaylarının hangi becerileri geliştirmelerini sağlamıştır?

3. Yöntem

3.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada topluma hizmet eden sosyal bilgiler öğretmen adaylarının etkin vatandaşlık ve gönüllülük deneyimleriyle birlikte algılarını belirlemek için fenomenoloji (olgubilim) yöntemi kullanılmıştır. Fenomenoloji, bir konuda ortak deneyime sahip bireylerin deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını, bu deneyimleri bilince nasıl dönüştürdüklerini merkeze alır ve bilinçlerindeki algıların derinlemesine anlaşılmasını sağlar. Böylece bireylerin bir olguya yönelik neler hissettikleri, bu olguyu nasıl anımsadıkları, yargıladıkları ve başkalarıyla bu olgu hakkında nasıl konuştuklarına dair verileri ortaya koyar. Bu verileri ortaya koyabilmek için fenomenoloji, bireylerin doğrudan yaşadıkları deneyimlere ilişkin görüşmeler içerebilmektedir (Creswell, 2007: 64; Patton, 2014: 104).

3.2. Çalışma Grubu

Çalışmaya Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde öğrenim gören 26 sosyal bilgiler öğretmen adayı katılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmen adayları, Topluma Hizmet Uygulamaları dersi kapsamında gönüllülük faaliyetlerini gruplar halinde gerçekleştirmişlerdir. Fenomenolojik araştırmalarda tüm katılımcıların çalışılan konu üzerine deneyim sahibi olmaları önemlidir. Bu manada araştırma problemlerine yönelik en doğru bilgileri aktarabilecek grubu kasıtlı olarak seçmek (Creswell, 2007) adına amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Faaliyet veya proje konusunu kendileri seçen adayların oluşturduğu gruplar gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlere göre seçilmiştir. Benzer faaliyetleri gerçekleştiren gruplardan yalnızca bir tanesinin araştırmaya dahil edilmesine dikkat edilmiştir. Araştırma etiği gereği adayların isimleri yerine kodlar (Öğretmen Adayı [ÖA]) kullanılmıştır. Aşağıdaki Tablo 1'de grupların faaliyet alanı, kodları ve faaliyetlerinin ayrıntılarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Tablo 1. Gruplar ve Gönüllülük Faaliyetleri

Faaliyet Alanı	Kodlar	Faaliyetler
Kitap Yardımı	ÖA1, ÖA2 ÖA3, ÖA4 ÖA5	Öğretmen adayları, üniversitenin bir öğrenci topluluğuyla iş birliği içerisinde çeşitli yardımlar toplayarak aldıkları kitapları, kargo ile Kars ve Karaman'a göndermişlerdir.
Sevgi Evleri	ÖA6, ÖA7, ÖA8, ÖA9	Öğretmen adayları, Konya'da bulunan bir sevgi evine giderek oradaki çocuklarla çeşitli etkinlikler yapmışlardır.
Dezavantajlı Çocuklar	ÖA10 ÖA11 ÖA12	Öğretmen adayları, bir derneğin projesine dâhil olarak yetim ve Suriyeli çocuklarla çeşitli eğitimler (atölye, gezi, mutfak vb.) gerçekleştirmişlerdir.
Sakatlar Derneği	ÖA13, ÖA14, ÖA15	Sakatlar Derneği'ne belirli aralıklarla giden öğretmen adayları, oradaki faaliyetlere yardımcı olmuşlardır.
Kedi Evleri	ÖA16, ÖA17, ÖA18, ÖA19, ÖA20	Öğretmen adayları, belediyenin yaptırmış olduğu kedi evlerinin bulunduğu bölgelerden birinin bakımını üstlenmişlerdir.
Rehabilitasyon Merkezi	ÖA21, ÖA22, ÖA23	Bir rehabilitasyon merkezine giden adaylar, özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklarla çeşitli etkinlikler yapmışlardır.
Şehit Ailelerine Yardım	ÖA24, ÖA25, ÖA26	Şehit ailelerine yardım eden bir derneğe giden adaylar, ailelerle birlikte yapılan çeşitli etkinliklere katılmış ve kuruma çeşitli konularda yardımcı olmuşlardır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Öğretmen adayları, topluma hizmet faaliyetlerini gruplar halinde gerçekleştirdikleri için odak grup görüşmeleri yürütülmüştür. Odak grup görüşmelerinin amacı, bir konu hakkında benzer deneyimlere sahip katılımcılarla konuyu tartışıp ortak bir karara varmak değil, birtakım bakış açıları ve deneyimleri ortaya çıkarmaktır (Hennink, 2014). Odak grup görüşmelerinde 6 sorudan oluşan yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme sorularını test etmek için 5 öğretmen adayıyla ön görüşme yapılarak anlaşılmayan sorular düzenlenmiştir. Görüşme öncesinde yapılacak görüşmeye ilişkin bilgilendirilen katılımcıların onamı alınmıştır. Görüşmeler, her grupla ayrı ayrı araştırmacıların moderatörlüğünde gerçekleştirilmiştir. Kaydedilen görüşmeler, birebir yazıya aktarılmıştır. Sonrasında ses kaydıyla birlikte dökümler, katılımcı teyidi almak için katılımcılara gönderilerek geri bildirimler alınmıştır. Son olarak Araştırmanın etik uygunluğu, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 30.03.2020 tarihli ve 2020/15 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Odak grup verilerinin analizinde daha yararlı olduğu ifade edilen içerik analizi, araştırmacıların belirli bir konu üzerinde ortak terimleri, cümleleri veya bütün bir paragrafı kodlayarak belirli bağlamlar içerisinde kendi yorumlarını yapmasına ve not almasına imkân tanımaktadır (Bell, 2010; Duffy, 2010). Bu kapsamda elde edilen dökümler okunarak her bir araştırma sorusuna ilişkin ortak terimler ayrı ayrı kodlanmış ve notlar alınmıştır. Ardından kodlamalar bir araya getirilmiş ve belirli bir bağlam içerisine yerleştirilerek kategoriler oluşturulmuştur. Son aşamada, tüm grupların düzenlenen verileri ortak kategorilerde birleştirilmiş ve bağlamlar arasındaki ilişkiler doğrudan alıntılar kullanılarak yorumlanmıştır. Ayrıca araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini sağlamak için hem odak görüşme formunu hazırlama hem de verilerin analizi konusunda iki alan uzmanının görüşlerine başvurulmuştur.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırma soruları kapsamında elde edilen bulgular üç başlık altında sunulmuştur.

3.1.1. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Etkin Vatandaşlık Algıları

Bu bölümde öğretmen adaylarının etkin vatandaşlık algılarını tespit etmek için etkin vatandaşlığı tanımlamaları ve onun niteliklerini açıklamaları istenmiştir. Bu konuya ilişkin elde edilen bulgular, Tablo 2'de sunulmuştur:

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Etkin Vatandaşlık Algıları

Algı	f
Hak ve sorumlulukların bilincinde olma	17
Topluma ve çevreye karşı duyarlı olma	16
Görev ve sorumlulukları yerine getirebilme	8
Toplumda aktif olma	6
Çevredekileri etkileme ve bilinçlendirme	5
Toplum yararına faaliyetler yürütme	4
Kendini tanıma	2
Başkalarının haklarını kullanmalarına engel olmama	2
Küresel vatandaş nitelikleri taşıma	2
Eleştirel düşünme	2
Kanun ve kurallara uyma	2
Gönüllü katılım	2
Olaylara geniş çerçeveden bakabilme	1

Tablo 2’de görüldüğü gibi öğretmen adayları, etkin vatandaşlığı, daha çok “hak ve sorumlulukların bilincinde olma” ve “topluma ve çevresine karşı duyarlı olma” olarak algılamaktadır. “Şehit Ailelerine Yardım“ faaliyetine katılan ÖA26, etkin vatandaşlığına ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “*Hak ve sorumluluklarını bilen ama bir yandan başkalarının haklarını kısıtlamayan, sorumluluk alanına girmeyen, kuralları bilen ve buna göre hareket eden kişi.*” ÖA26’ya göre etkin vatandaş; hak ve sorumlulukların bilincinde hareket eden ve başkalarının haklarını kullanmasına engel olmayan kişidir. Ayrıca “Kitap Yardımı” faaliyetinde yer alan ÖA1, etkin vatandaşın problemlere çözüm üretmesi gerektiğini şu şekilde açıklamıştır: “*Etkin vatandaş; sorumluluklarının, görevlerinin farkında olan ve çevresindeki problemlere çözüm yolları getirmeye çalışan, kamuda veya herhangi bir sosyal hayatta eksikliklerin farkında olan ve bu eksiklikleri ... dile getiren vatandıştır.*” Görüldüğü gibi, ÖA1, ÖA26’nın söylediklerini ek olarak etkin vatandaşın çevresel, kurumsal veya toplumsal eksiklikleri dile getirmesi, problemlere çözüm üretmesi, topluma ve çevreye karşı duyarlı olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca ÖA25, “*...Bir soruna karşı çıktığında bu, düzeni değiştirmiş olur.*” diyerek değişimin karşı çıkmakla başladığına dikkat çekmiştir.

Bunların yanı sıra öğretmen adaylarının etkin vatandaşlık algılarında kamu yararı ön plana çıkmaktadır. Bu duruma ilişkin görüşünü ÖA2 şu şekilde açıklamıştır: “*Etkin vatandaşlık bana göre, toplumun yararına her türlü faaliyeti gerçekleştiren bir birey olmaktır...*” Bu görüşü destekleyen ÖA15, bireyin kendi faydasının yanında toplumun faydasını gözetmesini, ÖA14 ise bireyin kamu yararını öncelemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu görüşlerden farklı olarak etkin vatandaşlığa yönelik en az vurgunun “kendini tanıma, küresel vatandaş nitelikleri taşıma, eleştirel düşünme, kanun ve kurallara uyma, gönüllü katılım ve olaylara geniş çerçeveden bakabilme” kategorilerinde olduğu görülmüştür. Sevgi Evleri’nde gönüllülük faaliyetini gerçekleştiren ÖA9, etkin vatandaşlığın kendisi için anlamını şu şekilde açıklamıştır: “*Ben de şöyle düşünüyorum: Mesela bir kurum veya kuruluşa katılma... örnek veriyorum, TEMA Vakfı’na ya da Mehmetçik Vakfı’na katılma... sivil toplum kuruluşlarına katılıp... destek sağlama gibi...*” Görüldüğü gibi öğretmen adayı, etkin vatandaşın bir kurum ya da kuruluşa gönüllü katılımını ön plana çıkarmıştır. Aynı grupta çalışan bir başka aday ÖA8 ise etkin vatandaşın olaylara daha farklı perspektiften bakabilmesinin ve bilinçli olmasının önemine değinmiştir.

3.2. Gönüllülük Faaliyetlerinin Geliştirdiği Değerler

Bulguların ikinci bölümünde, topluma hizmet uygulamaları kapsamında çeşitli gönüllülük faaliyetlerine katılan öğretmen adaylarının süreç içerisinde hangi değerleri geliştirdikleri değerlendirilmiştir. Öncelikle adayların gönüllülük faaliyetlerinde geliştirdiklerini düşündükleri değerler, aşağıdaki Tablo 3’te sunulmuştur:

Tablo 3. Gönüllülük Faaliyetlerinin Geliştirdiği Değerler

Değer	f
Yardıms severlik	19
Bağlılık (Aidiyet)	19
Sorumluluk	17
Dayanışma	15
Fedakârlık	12
Duyarlılık	11
Eşitlik	10
Saygı	9
Özgüven	8
Diğerkâmlık	7
Cömertlik	6
Sevgi	6
Vatanseverlik	5
Sabır	5
Hoşgörü	3
Şefkat	1

Tablo 3'e bakıldığında, gönüllülük faaliyetlerini gruplar halinde gerçekleştiren öğretmen adaylarının en çok "yardıms severlik", "bağlılık (aidiyet)" ve "sorumluluk" değerlerinden bahsettikleri görülmektedir. Adaylardan ÖA3, kitap yardımı faaliyetinin yardıms severlik değerine katkısını şöyle anlatmıştır: "...Bunu yapmak, yani kitap toplamak benim için hani yardıms sever olmanın, yardım etmenin, başkalarına bir şeyler gönderebilmeyi, yani faydalı olduğumu hissettirdi. Yardıms sever olmamın mutluluğunu hissettirdi bir nevi." Görüldüğü gibi ÖA3, başkalarına faydalı olma ve yardıms severlik değeri arasında anlamlı bir bağ kurmuştur.

Adayların yardıms severlikle birlikte geliştirdikleri bir diğ er değer, bağlılık (aidiyet) olmuştur. Bu değ ere vurgu yapan adaylardan ÖA24, faaliyetleri sürecinde hissettikleri bağlılık değerinden şu şekilde bahsetmiştir:

Hiç yabancılık çekmedik mesela. Onlarla bir gibiydik... Sonuçta hep diyorum, şehit hepimizin şehidi ama hani onu gerçekten hissederek yaşıyorsun. Sanki senin abin ya da baban vefat etmiş gibi, şehit olmuş gibi... Onlar ile birmiş gibi, hiç farklılık, hani ne bileyim yabancılık çekmedim ben.

Gönüllülük faaliyetleri ile yardıms severlik ve bağlılık (aidiyet) değerlerine bağlı olarak sorumluluk bilinci de gelişmiştir. Bir yardım faaliyetinde yer alan ÖA26, bu gelişimi şöyle gerekçelendirmiştir: "...orada herhangi bir etkinliğ e katılınca belli bir sorumluluk bilinci elde ediyorsun. Oradaki insanlara karşı bir sorumluluk alıyorsun. Bunlarla beraber katılırım, bunları yaparım... gibi. Bu da sendeki sorumluluk bilincinin gelişimini sağlıyor." Alıntıda açıkça ifade edildiği gibi, öğretmen adayının katıldığı proje, belirli sorumlulukları da beraberinde getirmiş ve bu sayede sorumluluk değerinin gelişimine katkı sağlamıştır.

Üç temel değ erin dışında gönüllülük faaliyetlerinin geliştirdiği bir diğ er değer, özgüven olmuştur. Özel bir rehabilitasyon merkezinde gönüllü olarak faaliyetlere katılan ÖA21, sürecin özgüvenine etkilerini şöyle aktarmıştır: "...ö z gü ven kazandı rdı yani öğrencilerle vakit geçirdikten sonra onlara biraz daha sözümüzü dinlettiğ imizi gö rdük. Biraz daha tecrübe kazandı ktan sonra, ben bu iş i biliyorum, ben artık sınıf yönetimini nasıl yapacağ ını biliyorum demek, bir ö z gü ven kazandı rdı yani bana." Öğ retmen adayının gönüllülük faaliyetinin ileride yapacağı mesleğine de katkı sağ layan bir deneyim olması, onun ö z gü venini de geliştirmiştir.

Son olarak gönüllülük faaliyetleri, detaylarına yer verilen dört değ erin yanında öğretmen adaylarının; dayanış ma, fedakârlık, duyarlılık, eş itlik, saygı, diğ erkâmlık, cömertlik, sevgi, vatanseverlik, sabır, hoşgörü ve ş efkat gibi diğ er değ erlerinin gelişimine de katkı sağ lamıştır.

3.3. Gönüllülük Faaliyetlerinin Geliştirdiği Beceriler

Bulguların üçüncü bölümünde, gönüllülük faaliyetlerinin geliştirdiği beceriler incelenmiş ve Tablo 4'te sunulmuştur:

Tablo 4. Gönüllülük Faaliyetlerinin Kazandırdığı Beceriler

Beceri	f
Sosyal katılım	26
Gözlem	22
İş birliği	22
İletişim	22
Eleştirel düşünme	20
Yaratıcılık	20
Problem çözme	16
Empati	13
Karar verme	11
Liderlik	9
Çevre okuryazarlığı	8
Kalıp yargı ve önyargıyı fark etme	7
Özdenetim	6
Araştırma	6

Tablo 4’te sunulduğu gibi, gönüllülük faaliyetleri, adayların etkin vatandaşlığın en önemli niteliklerinden biri olan sosyal katılım becerisini (26) geliştirmiştir. Sosyal katılımın yanında öğretmen adaylarının çoğu, “gözlem, iş birliği ve iletişim” becerilerinin gelişiminden bahsetmiştir. Dezavantajlı çocuklarla bir faaliyette görev alan ÖA10, gözlem becerisini nasıl geliştirdiğini şöyle açıklamıştır:

...bizim gönüllüler olarak orada bir sorumluluğumuz var. Çok iyi bir şekilde gözlem yapabilmemiz gerekiyor çocuklara. Çünkü terapi yapan uzman hocalarımız her zaman çocuklarla buluşamıyorlar. Malum onlar terapide oluyor, biz oyunda oluyoruz... böyle olunca gönüllülerimizin üstüne düşen çok önemli bir sorumluluğu var: Gözlem. Bizim gözlemlerimiz neticesinde terapiler şekil alıyor...

Gözlem becerisinin yanı sıra öğretmen adaylarının gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerin gönüllü olması, onların özdenetim becerisini (6) geliştirmiştir. Adaylardan ÖA6, bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir: “...biz oraya gönüllü olarak gittik, zorlama ile gitmedik. O yüzden her şeyi severek...isteyerek yaptık... Zorunluluk olsaydı eğer... sadece yapmamız gerekeni yapacaktık ama gönüllülük olunca yapmamız gerekenden fazlasını... yaptık.” ÖA6’nın vurguladığı gibi gönüllü faaliyetler hem sorumluluk değerinin hem de özdenetim becerisinin gelişmesini sağlamaktadır.

Özellikle dezavantajlı gruplarla faaliyetlerini gerçekleştiren öğretmen adayları, bu gruplara karşı oluşan ön yargıları fark ettiklerini ve oluşan kalıp yargılarını değiştiren deneyimler yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Buna ilişkin ÖA15, şu açıklamayı yapmıştır: “Ben kendi üzerimden örnek vermek istiyorum. Ben hani engellilerin biraz bazı şeylerden mahrum kaldıklarını düşünüyordum. Hani bir şey olduğu zaman onlar... yapamaz mahrum gözüyle bakabiliyorsun...Onun yerine şu an düşündüğüm şey onları mahrum bırakmak yerine, onlara biraz daha zaman tanımak...” Benzer şekilde ÖA21, toplumda özel öğrenim güçlüğü çeken çocuklara karşı bir ön yargının olduğunu ve gerçekleştirmiş oldukları faaliyeti topluma aktararak toplumdaki önyargının yıkıldığını ifade etmiştir. Ayrıntılarına yer verilen becerilerin dışında, gönüllülük faaliyetleri adayların; “eleştirel düşünme, yaratıcılık, liderlik, çevre okuryazarlığı, araştırma” gibi becerilerinin gelişimine katkı sağlamıştır.

Öte yandan gönüllülük faaliyetlerinin geliştirdiği değerler ve beceriler değerlendirilirken, adayların gönüllülük ve etkin vatandaşlık arasındaki ilişki hakkında yaptığı yorumlar da incelenmiştir. Adayların bu iki boyut arasında bağlantı kurmakta ve somut örnek vermekte zorlandıkları görülse de onların ifadelerinden bazı çıkarımlar yapmak mümkün olmuştur. Örneğin, adaylardan ÖA7, bu iki boyut arasındaki bağlantıyı kısaca şöyle ifade etmiştir: “Gönüllülük kavramı, aktif vatandaşın bir niteliğidir zaten.” Benzer şekilde ÖA18, “...etkin vatandaşlığın temelinde zaten gönüllülük esas. Biz bu projede de gönüllülüğü esas aldık... ödev olduğu için bu projeye başlamış olabiliriz ama devamında hep kendi isteğimiz, gönüllülüğümüz açısından devam etti bu proje.” ifadesiyle, gönüllülük ve etkin vatandaşlık arasındaki doğal ilişkiyi açıklamıştır. Ayrıca ÖA17, “Kedilere yardım ettiğimiz için, zaten bu gönüllülük işiydi, bu sayede etkin vatandaşlık görevlerimizi, sorumluluklarımızı yerine getirdik.” diyerek aslında vatandaşlık sorumluluklarının yalnızca insanlara değil, hayvanlara karşı da olduğuna dikkat çekmiştir. Son olarak ÖA8, gönüllülük ve etkin vatandaşlık arasındaki ilişkiyi kurumlara katılım örneğiyle şöyle netleştirmiştir: “Mesela toplumsal konularda...kuruluşlar olsun onlara katılan insanlar, genellikle gönüllü olan insanlar olduğu için, gönüllü bir insan, etkin bir vatandaş olabilir kolaylıkla...Yani aynı zamanda etkin bir vatandaş da gönüllüdür diyebiliriz, ikisi arasında böyle bir ilişki var bence.” Adayların ifadelerinden yola çıkarak gönüllülüğün, etkin vatandaşlığın ayrılmaz bir niteliği ve birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu söylemek mümkündür.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Topluma hizmet uygulamaları kapsamında gönüllülük faaliyetleri gerçekleştiren sosyal bilgiler öğretmen adaylarının deneyimlerini ve algılarını inceleyen bu araştırmada, üç araştırma sorusu kapsamında bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Birinci araştırma sorusu kapsamında öğretmen adaylarının etkin vatandaşlığa yönelik algıları incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre öğretmen adayları, etkin vatandaşı daha çok “hak ve sorumluluklarının bilincinde olan kişi” olarak algılamaktadır. Bu sonuç, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının etkin/aktif vatandaşlığa ilişkin algılarını inceleyen Egüz ve Kafadar’ın (2020) çalışmasında ulaştığı “hak ve sorumluluklarının farkında olan vatandaşlar” bulgusuyla örtüşmektedir. Bunun yanında öğretmen adaylarından etkin vatandaşlık kavramını tanımlamaları istendiğinde, onların “topluma ve çevreye karşı duyarlı olma, görev ve sorumlulukları yerine getirebilme, başkalarının haklarını kullanmalarına engel olmama” gibi nitelikleri ön plana çıkardıkları görülmüştür. Benzer şekilde Değirmenci ve Eskici’nin (2019) çalışmasına katılan sınıf öğretmen adayları, etkin vatandaşlığı toplumsal sorunlara karşı duyarlı ve toplum içinde sorumluluklarını bilen ve kullanan birey olarak tanımlamışlardır. Bunların dışında katılımcıların, Namlı-Altıntaş’ın (2016) çalışmasında olduğu gibi, etkin vatandaşlık kavramına ilişkin yeterince bilgi sahip olmadıkları ve yorumlayarak açıklama eğiliminde oldukları görülmüştür. Son olarak yalnızca 2 öğretmen adayı, STK’lara ya da gönüllü faaliyetlere katılımı etkin vatandaşlığın içinde değerlendirmiştir. Ancak görüşmenin ilerleyen aşamalarında, adaylara “etkin vatandaşlık ve gönüllülük faaliyetleri arasındaki ilişki” sorulduğunda, iki kavramın ayrılmaz bir bütünü oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Bu değerlendirme sonucunda, Pecnikova (2016) tarafından tarif edildiği gibi, etkin vatandaşlığın bir çeşit gönüllülük faaliyeti olduğunu, sadece hak ve görevleri değil, aynı zamanda toplumun aidiyet ve birlik duygusunu da yansıttığını söylemek mümkündür.

İkinci araştırma sorusu kapsamında adayların gönüllülük faaliyetleri sırasında en çok “yardımseverlik, bağlılık (aidiyet), sorumluluk ve dayanışma” değerlerini geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının toplumsal faydayı gözetmek amacıyla gönüllü olarak yer aldıkları faaliyetlerde bu değerleri geliştirmeleri, sosyal bilgiler öğretmeni olarak sahip olmaları gereken değerlerin kazanımında THU dersinin işlevselliğini ortaya koymaktadır. Nitekim yapılan diğer çalışmalarda, THU dersinin sosyal bilgiler öğretmen adaylarında yardımseverlik değeri başta olmak üzere, bireyler arası bağlılığı güçlendirdiği, sorumluluk ve sosyal dayanışma, farkındalık, duyarlılık, diğerkâmlık gibi değerleri kazandırdığı görülmüştür (Aykırı, 2019; Gökçe, 2011; Kara vd., 2017; Kılınç ve Dere, 2014).

Üçüncü araştırma sorusu kapsamında gönüllülük faaliyetlerinin geliştirdiği beceriler değerlendirilmiştir. Adayların tümü, çeşitli projelerde yer alarak toplumdaki sorunlara yönelik harekete geçtikleri için “sosyal katılım” becerilerinin geliştiğine dikkat çekmiştir. Toplum hizmeti, gönüllü çalışma, dezavantajlı gruplara yardımcı olma ve sosyal sorumluluk projelerinde yer alma gibi birçok faaliyeti içeren sosyal katılım becerisini (Alabaş ve Kaymakçı, 2019) geliştiren adaylar, aynı zamanda gelecekte çeşitli toplumsal projelerde yer alacaklarını söylemişlerdir. Bu durum, sosyal katılım becerisinin, dolayısıyla gönüllülük faaliyetleri ve etkin vatandaşlık pratiklerinin sürdürülebilir hale gelmesi için önemli bir adım olarak yorumlanabilir.

Sosyal katılım becerisinin yanında öğretmen adaylarının, “gözlem, iş birliği ve iletişim” gibi becerilerini geliştirdikleri tespit edilmiştir. Bu durum, alanyazındaki çeşitli çalışmalarda sıkça vurgulanan sonuçlar arasındadır. İlgili araştırmalarda, THU dersinde gerçekleştirilen faaliyetlerin, bireyleri grup çalışmasına teşvik ettiği, bu sayede iletişim ve iş birliği becerilerinin geliştiği ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra öğretmen adaylarının grup içerisinde eleştirel düşünerek problemlere çözüm ürettikleri, liderlik özellikleri sergiledikleri, böylece özgüvenlerini arttırdıkları belirtilmektedir (Aykırı, 2019; Beldağ vd., 2015; Elma vd., 2014; Yanık, 2019). Bu sonuçlar, yürütülen faaliyetlerin THU dersinde gönüllü bireyler yetiştirme amacının (Çetin ve Sönmez, 2009) da gerçekleştirilmesine hizmet ettiğini göstermektedir.

Uluslararası literatürde benzer nitelikte sonuçlara ulaşılan çalışmalarda, THU dersi ile teoriğin pratiğe dönüşmesinin öğrencileri aktif öğrenmeye teşvik ederken birtakım değer ve becerileri geliştirdiği ifade edilmektedir (Odongo, 2018). Khasanzanova (2017) ise öğrencilerin gönüllü faaliyet sürecinde bireysel, toplumsal ve yönetsel bazı beceri ve değerleri kazandıklarını tespit etmiştir. Bunun yanı sıra The National Youth Agency (2013) raporunda yer alan katılımcılar, gönüllülük faaliyetleri ile daha geniş bir toplumla bir araya geldikleri için ekip çalışması, liderlik, tartışma ve çatışma çözme becerilerini geliştirmelerinin gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Benzer şekilde Xu vd. (2019) çalışmalarında gönüllülük faaliyetlerinin birtakım mesleki beceriler gerektirdiğini ancak öğrencilerin faaliyetlerde bu becerilere sahip olmadıklarını, zaman içerisinde birbirlerini cesaretlendirerek sorunlara çözüm ürettiklerini belirtmişlerdir. Bu çalışmaların yanı sıra gönüllülük faaliyetleri gerçekleştiren öğrencilerin problem çözme, özgüven, mutluluk, aidiyet, sivil katılım, liderlik, empati gibi değer ve beceriler geliştirdikleri sonucuna ulaşan çalışmalar mevcuttur (Celio, Durlak ve Dymnicki, 2016; Hamzah vd., 2016; Huda, Teh, Muhamad ve Nasir, 2018; Lillo, 2019).

Bu araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar, THU dersinde yapılan gönüllülük faaliyetlerinin adayların birtakım değer ve becerilerini geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Bengiç-Çolak (2015), sosyal bilgiler dersi kapsamında hizmet ederek öğrenme sürecinde yer alan öğrencilerin kazandıkları değer ve becerilerin vatandaşlık eğitimlerine olan katkısını ortaya koymuştur. Ayrıca yazarın öğrencilerin topluma hizmet etme deneyimleri sonrası problem çözme, duyarlılık, yardımseverlik, iletişim, iş birliği, liderlik, katılım gibi birçok değeri ve beceriyi kazanarak etkin vatandaşlar olmaları sonucuna ulaşması, mevcut çalışmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Sonuç olarak bu araştırma, öğretmen adaylarının etkin vatandaşlık ve gönüllülüğü nasıl algıladıkları hakkında bize bir anlayış kazandırmaktadır. Öğretmen adaylarının gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerle topluma fayda sağlamayı hedeflemeleri, toplumsal değişimleri desteklemeleri (ACT, 2020b), demokratik değerleri benimseyerek hak, sorumluluk ve saygı çerçevesinde (Hingels vd., 2009) hareket etmeleri etkin vatandaşlık niteliklerini taşıdıklarının göstergesidir. Öğretmen adaylarının gönüllülük içerisinde toplumsal yardım sağlaması ve farklı kurumlarla iş birliği içerisinde olmaları etkin vatandaşlık boyutları bağlamında değerlendirildiğinde daha çok toplumsal hayata (Bee, 2017; Hoskins ve Mascherini, 2009) katılım sağladıklarını göstermektedir. Bu noktada THU dersinin etkin vatandaşlık olarak gönüllülüğü teşvik edip daha çok toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı geliştirdiğini ancak politik, demokratik ve ekonomik katılım olarak yeterli olmadığını söylemek mümkündür.

Gelecekte toplumsal sorunlara çözüm üretebilen ve etkin vatandaşlar olarak yetiştirmeleri beklenen sosyal bilgiler öğretmen adayları, öncelikle kendileri gönüllülüğü benimseyerek etkin vatandaşlığa yönelik değer ve beceriler kazanmalıdır. Bu kapsamda Topluma Hizmet Uygulamaları, Vatandaşlık Bilgisi, İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi dersleri arasında anlamlı bağlantılar kurulması ve adayların gönüllülük faaliyetlerinde yer almaları önemlidir. Yapılan bu çalışmada Topluma Hizmet Uygulamaları dersi kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlerin etkin vatandaşlık değer ve becerilerinin gelişimine katkı sağladığı görülmüştür. Bu bağlamda yapılması planlanan faaliyetlerin, sadece toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamaya yönelik olmamasına, toplumdaki politik, demokratik ve ekonomik sorunlara da çözüm getirecek nitelikte projeler olmasına özen gösterilmesi önerilebilir.

5. Yazar(lar)ın Beyanı

Etik Onay: Bu araştırma için Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (30.03.2020 tarihli, 2020/15 sayılı kararı) onay alınmıştır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Verilerin toplanması, analiz edilmesi ve raporlanmasında yazarlar birlikte çalışmıştır. Analiz ve yorumlama aşamasında 1. yazar daha etkin bir rol üstlenmiştir.

Çatışma beyanı: Herhangi bir kişi, kurum ya da kuruluşla çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve teşekkür: Araştırmaya katılan ve yardımcı olan Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği öğrencilerine teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Acun, İ. ve Üztemur, S. (2019). Tarihsel süreçte vatandaşlığın serüveni: İlgili alanyazın ışığında vatandaşlık türlerinin belirlenmesi. *Gaziantep 3. Uluslararası Zeugma Bilimsel Araştırmalar Konferansı* içinde (ss. 245-254), 22-24 Kasım.
- Alabaş, Ç. ve Kaymakçı, S. (2019). Sosyal katılım. B. Aksoy, B. Akbaba ve B. Kılcan. (Ed.), *Sosyal bilgilerde beceri eğitimi* içinde (ss. 493-516). Ankara: Pegem.
- Altun, C. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları projelerine tasarım odaklı düşünme becerilerini yansıtma süreçlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı.
- Association for Citizenship Teaching [ACT]. (2020a). *Active citizenship award scheme*. 12.04.2020 tarihinde <https://www.teachingcitizenship.org.uk/active-citizenship-award-scheme> adlı siteden ulaşılmıştır.
- Association for Citizenship Teaching [ACT]. (2020b). *Active citizenship & volunteering, curriculum briefing 3*. 25.10.2020 tarihinde <https://www.teachingcitizenship.org.uk/sites/teachingcitizenship.org.uk/files/Briefing%203%20Active%20Citizenship.pdf> adlı siteden ulaşılmıştır.

- Aydınlıgil, S. (2013). Genç gönüllülüğü: Kişisel ve sosyal kalkınmaya giden çift yönlü yol. *Türkiye’de gönüllülük: Gönüllülüğün rolünün ve katkılarının keşfedilmesi* (Çev. Bordo Tercüme Bürosu ve E. Erdem) içinde (ss. 32-39). Ankara: Birleşmiş Milletler Gönüllüleri Programı, Türkiye & GSM Gençlik Servisleri Merkezi.
- Aykırı, K. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersi projelerine ilişkin deneyimlerinin belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1, 42-55.
- Aykırı, K. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının topluma hizmet ederek öğrenme deneyimlerinin diğerkâmlık değeri ve sosyal problem çözme becerisi açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Bağcı, G. (2013). Sosyal politika geliştirmede yeni bir alan: Gönüllülük. *Türkiye’de gönüllülük: Gönüllülüğün rolünün ve katkılarının keşfedilmesi* (Çev. Bordo Tercüme Bürosu ve E. Erdem) içinde (ss. 48-51). Ankara: Birleşmiş Milletler Gönüllüleri Programı, Türkiye & GSM Gençlik Servisleri Merkezi.
- Barr, H. (1997). Defining social studies. *Teachers and Curriculum*, 1, 6-12.
- Bee, C. (2017). *Active citizenship in Europe: Practices and demands in the EU, Italy, Turkey and the UK*. London: Springer.
- Beldağ, A., Yaylacı, A. F., Gök, E. ve İpek, C. (2015). Topluma hizmet uygulamaları dersinin üniversite-toplum işbirliği açısından değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 161-178.
- Bell, J. (2010). Planning and conducting interviews. J. Bell. (Ed.), *Doing your research project: A guide for first-time researchers in education, health and social science* içinde (ss. 160-176). McGraw-Hill Education (UK).
- Bengiç-Çolak, G. (2015). *Sosyal bilgiler dersinde hizmet ederek öğrenme yaklaşımının vatandaşlık eğitimindeki rolü*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Berberoğlu, E. (2017). *Türkiye’de üniversitelerde verilen topluma hizmet uygulamaları dersi ve sosyal sorumluluk derslerinin işlenişinin gençlerin katılımı yönünden incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bezjak, S., & Klemenčič, E. (2014). Learning active citizenship through volunteering in compulsory basic education in Slovenia. *Traditiones*, 43(3), 51-65.
- Boran, M. ve Karakuş, F. (2017). Topluma hizmet uygulamaları dersine yönelik öğretmen adayı görüşlerinin incelenmesi. *Erciyes Journal of Education*, 1(1), 22-41.
- Boyle-Baise, M., & Zevin, J. (2009). *Young citizens of the world: Teaching elementary social studies through civic engagement*. New York: Routledge.
- Celio, I. G., Durlak, J., & Dymnicki, A. (2016). A meta-analysis of the impact of service-learning on students. *Journal of Experiential Education*, 34(2), 164-181.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design choosing among five approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Coşkun, H. (2011). *Topluma hizmet uygulamaları*. Ankara: Anı yayıncılık.
- Çiçek, S. (2018). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının iyi vatandaşlık algılarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Çetin, T. ve Sönmez, Ö. F. (2009). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersinin amaç ve içeriğine yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(3), 851-875.
- Çevik-Kansu, C. (2015). *İlkokul 4. sınıf öğrencilerinde etkin vatandaşlık eğitiminin etkililiği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Çevik-Kansu, C. ve Baba-Öztürk, M. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının etkin vatandaşlık algılarının incelenmesi. *IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi*, 11-14 Mayıs, Ordu, Türkiye.
- Değirmenci, Y. ve Eskici, B. (2019). Öğretmen adaylarının etkin vatandaşlık algılarının incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 232-256.
- Doğanay, A., Çuhadar, A. ve Sarı, M. (2007). Öğretmen adaylarının siyasal katılımçılık düzeylerine çeşitli etmenlerin etkisinin demokratik vatandaşlık eğitimi bağlamında incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 50, 213-246.
- Duffy, B. (2010). The analysis of documentary evidence. J. Bell. (Ed.), *Doing your research project: A guide for first-time researchers in education, health and social science* içinde (ss. 124-139). McGraw-Hill Education (UK).
- Egüz, Ş. (2019). Vatandaşlık eğitiminde öğretmen rolü ve öğretmen yetiştirme. C. Öztürk, Z. İbrahimoğlu ve G. Yıldırım. (Ed.), *Kuramsal temeller ışığında 21. yüzyılda vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi* içinde (ss. 371-389). Ankara: Pegem.

- Egüz, Ş. ve Kafadar, T. (2020). Active citizenship from the perspective of pre-service social studies teachers. *Elementary Education Online*, 19(2), 565-579.
- Elma, C., Kesten, A., Kiroğlu, K., Uzun, E. M., Dicle, A. N. ve Palavan, Ö. (2010). Öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersine ilişkin algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 16(2), 231-252.
- Ersoy, A. F. (2014). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının etkin vatandaşlık deneyimleri: Sivil toplum kuruluşları örneği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 47(2), 65-88.
- Eryılmaz, Ö., Bursa, S. ve Ersoy, A. F. (2018). Social studies teachers' and students' perceptions of active citizenship and non-governmental organisations. *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(2), 258-276.
- Faiz, M. (2020). The Volunteering activities of social studies teachers in NGO's and their perception of volunteering. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 7(4), 61-72.
- Gökçe, N. (2011). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarına ilişkin değerlendirmeleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 176-194.
- Hamzah, S. R. A., Suandi, T., Shah, J. A., Ismail, I. A., & Hamzah, A. (2016). Understanding the reasons for Malaysian youth participation in volunteering activities. *Athens Journal of Social Sciences*, 3(1), 39-52.
- Handy, F., Hustinx, L., Kang, C., Cnaan, R. A., Brudney, J. L., Haski-Leventhal, D., Holmes, K., Meijs, L. C. P. M., Pessi, A. B., Ranade, B., Yamauchi, N., Zrinscak, S. (2010). A cross-cultural examination of student volunteering: Is it all about résumé building?. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 39(3), 498-523.
- Heater, D. (2004). *A history of education for citizenship*. New York: RoutledgeFalmer.
- Hennink, M. M. (2014). *Focus group discussions understanding qualitative research*. Oxford University Press.
- Hingels, A., Saltelli, A., Manca, A. R., Mascherini, M., & Hoskins, B. (2009). Growing cohesive societies: The characterization of active citizenship. In *The 3rd OECD World Forum on "statistics, knowledge and policy" charting progress, building visions, improving life*. Busan, Korea.
- Honohan, I. (2005). Active citizenship in contemporary democracy. In C. Harris. (Ed.), *In The report on the democracy commission: Engaging citizens, the case for democratic renewal in Ireland* (ss. 169-180). Dublin: TASC and Democratic Dialogue.
- Hoskins, B. (2006). *Draft framework for indicators on active citizenship*. Ispra: CRELL.
- Hoskins, B. L., & Mascherini, M. (2009). Measuring active citizenship through the development of a composite indicator. *Social indicators research*, 90(3), 459-488.
- Huda, M., Teh, K. S. M., Muhamad, N. H. N., & Nasir, B. M. (2018). Transmitting leadership based civic responsibility: Insights from service learning. *International Journal of Ethics and Systems*, 34(1), 20-31.
- Jansen, T., Chioncel, N. & Dekkers, H. (2006). Social cohesion and integration: learning active citizenship. *British Journal of Sociology of Education*, 27(2), 189-205.
- Kamer, S. T. (2009). Topluma hizmet uygulamalarının tanımı, ilkeleri, önemi ve amacı. K. Kuzucu ve S. T. Kamer, (Ed.), *Topluma hizmet uygulamaları* içinde (ss. 2-24). Ankara: Pegem.
- Kara, C., Altıntaş, A. ve Kaya, İ. F. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamalarıyla "yardımseverlik değeri" kazanmaları hakkındaki görüşleri. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 22, 23-37.
- Kennedy, K. J. (2006). "Towards a conceptual framework for 'active' citizenship." Hong Kong: Hong Kong Institute of Education.
- Keleş, H., Işık, H. ve Erol-Şahin, N. (2016). Sosyal bilgiler, topluma hizmet ve vakıflar. D. Dilek. (Ed.), *Sosyal bilgiler eğitimi* içinde (ss. 519-541). Ankara: Pegem.
- Khasanzyanova, A. (2017). How volunteering helps students to develop soft skills. *International Review of Education*, 63(3), 363-379.
- Kılınç, E. ve Dere, İ. (2014). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersine ilişkin algıları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 209-220.
- Lara, M. C., Deane, M., & Pavlakou, M. (2016). Measuring learning gain in active citizenship in higher education. In M. Carmo. (Ed.) *International conference on education and new developments* (ss. 83-86). Ljubljana, Slovenia.
- Lillo, S. R. (2019). In pursuit of community engagement: Unpacking the knowledge and skills associated with service-learning efforts. *Journal of Research in International Education*, 18(1), 3-22.
- Marks, H. M. (1994). *The effect of participation in school-sponsored community service programs on student attitudes toward social responsibility*. University of Michigan.
- McFadden, A. & Smeaton, K. (2017). Amplifying student learning through volunteering. *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 14(3), 1-11.

- Mindes, G. (2016). *Social studies for young children: Preschool and primary curriculum anchor*. UK: R&L Education.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ilkokul ve ortaokul (4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. 13.03.2021 tarihinde <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx> adlı siteden alınmıştır.
- Namlı-Altıntaş, İ. (2016). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının aktif vatandaşlık kazanımları: Eylem araştırması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Namlı-Altıntaş, İ. ve Kozaner, Ç. (2016). Sınıf öğretmenliği ve sosyal bilgiler öğretmenliği adaylarının aktif vatandaşlık değerleri açısından karşılaştırılması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(34), 505-518.
- Nicholson, J. S., Truelove, H. B., Barton, J. M., & Moulder, R. G. (2016). Measuring college students' community service attitudes validly and efficiently: Development of a short version of the community service attitudes scale. *Journal of Community Engagement and Higher Education*, 8(4), 18-28.
- Odongo, R. (2018). *Students' perception of a required community service program in Kenya*. Doctoral dissertation, Walden University, Minneapolis.
- OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development]. (2020). *Innovative citizen participation and new democratic institutions: Catching the deliberative wave*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/339306da-en>
- Öztürk, C. ve Deveci, H. (2016). Farklı ülkelerin sosyal bilgiler öğretim programlarının değerlendirilmesi. C. Öztürk (Ed.), *Farklı ülkelerin sosyal bilgiler öğretim programları içinde* (ss. 1-40). Ankara: Pegem
- Pattie, C., Seyd, P., & Whiteley, P. (2004). *Citizenship in Britain: Values, participation and democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (Çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Pegem.
- Pecnikova, J. (2016). Volunteering and activism as forms of active citizenship (a case study). *Teorija in Praksa*, 53(5), 1236-1245.
- Quality Improvement Agency. (2007). *More than volunteering: active citizenship through youth volunteering*. 13.03.2021 tarihinde <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED498603.pdf> adlı siteden erişilmiştir.
- Reiter, L. (2016). *Service-learning attitudes and project engagement in a larger classroom setting*. 12.05.2021 tarihinde <https://citl.indiana.edu/files/pdf/sotl/2015-4%20service-learning%20attitudes%20.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Ross, E. W. (2014). *The social studies curriculum: Purposes, problems, and possibilities*. Albany: State University of New York Press.
- Samoilă, M. E. (2011). Educational dimensions for active citizenship and volunteering in multicultural societies. *Analele Ştiinţifice ale Universităţii Alexandru Ioan Cuza «din Iaşi. Sociologie şi Asistenţă Socială*, 4(1), 57-66.
- Sönmez, Ö. F. (2010). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersine yönelik görüşlerinin kazanım boyutunda değerlendirilmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 53-71.
- Tanrıseven, I. ve Yanpar-Yelken, T. (2011). Topluma hizmet uygulamaları dersinin öğretmen adaylarının görüşlerine göre değerlendirilmesi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6(1), 415-428.
- Taskforce on Active Citizenship. (2007). *Report of the taskforce on active citizenship*. Dublin: Secretariat to the Taskforce on Active Citizenship.
- The National Youth Agency. (2013). *Young people's volunteering and skills development*. 13.03.2021 tarihinde <https://www.voced.edu.au/content/ngv%3A20829> adlı siteden erişilmiştir.
- Toplum Gönüllüleri Vakfı [TGV]. (2013). *Üniversitelerde sosyal sorumluluk ve sosyal girişimcilik pilot projesi*. 13.03.2021 tarihinde https://www.tog.org.tr/wp-content/uploads/2019/01/2Universitelerde_Sosyal_Sorumluluk_Rapor.pdf adlı siteden ulaşılmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı. (2019). *2019 gönüllülük yılı stratejisi*. 13.03.2021 tarihinde <https://www.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/3/160091/aaaaaa> adlı siteden erişilmiştir.
- Uğurlu, Z. ve Kırıl, E. (2013). Öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersinin işleyiş süreci ve kazanımlarına ilişkin görüşleri. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3(1), 37-55.
- United Nations Volunteers [UNV]. (2000). Below the waterline of public visibility. *Roundtable on volunteerism and social development*. The Hauge, Netherland, 29-30 November. 13.03.2021 tarihinde <https://forum-ids.org/2000/11/guide-on-what-members-of-parliament-can-do-for-development/> adlı siteden erişilmiştir.
- United Nations Volunteers [UNV]. (2011). *State of the World's volunteerism report 2011: Universal values for global well-being*. 30.10.2020 tarihinde <https://www.unv.org/Publications/2011-State-World%E2%80%99s-Volunteerism-Report-Universal-Values-Global-Well-being> adlı siteden erişilmiştir.
- Woodward, V. (2007). Active learning for active citizenship: an overview. *OR Insight*, 20(2), 13-19.

- Xu, W., Qian, H., Chen, H., Tang, N., & Hou, S. (2020). Research on the cooperative mechanism of volunteer service of “team cadre+ college student volunteer+ social worker”. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 415, 402-405.
- Yanık, F. (2019). *Topluma hizmet uygulamaları dersini alan öğretmen adaylarının sosyal sorumluluk düzeylerinin belirlenmesi ve derse yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Yılmaz, M. ve Arslan, Ş. (2016). Öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersine yönelik algıları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 598-607.
- Yöneten-Balaban, A. ve Çoban-İnce, İ. (2015). Gençlerin sivil toplum kuruluşlarındaki gönüllülük faaliyetleri ve gönüllülük algısı: Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV) örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 149-169.
- Yüksek Öğretim Kurulu [YÖK]. (2018). *Sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı*. 13.03.2021 tarihinde https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Sosyal_Bilgileri_Ogretmenligi_Lisans_Programi09042019.pdf adlı siteden ulaşılmıştır.